

"הכי איתמר... על מי שמחויב חטאת כנחשון כשרה" הוא תשובת רבא עצמו!⁹

סיכום

מפשטות הגמ' לכל אורך הסוגיה עולה שחטאת חלב הנשחטת לשם מי שמחויב חטאת שאיננה מכפרת, כגון חטאת נזיר ומצורע, אין זה שינוי בעלים. רבא מסופק לגבי חטאת מטמא מקדש, ומצדדי הספק משתמע שבשאר קרבן עולה ויורד פשוט שאינו שינוי בעלים.

יש מי שאומר, שחטאת שכפרתה קלה יותר (מבחינת העוון המדובר או מבחינה זו שאינה קבועה) שנשחטה לשם המחויב בכפרה חמורה יותר – פסולה (זבחי אפרים על פי השטמ"ק).

ברמב"ם משתמע שחטאת שנשחטה לשם מי שמחויב כל חטאת שהיא – פסולה, אפילו קרבן עולה ויורד ואפילו חטאת נזיר ומצורע (קרית ספר ועוד, ובברכת הזבח מכשיר בחטאת נזיר ומצורע). המפרשים התחבטו בביאור מקורו, וביאורים שונים שנאמרו בדבר אינם מתיישבים יפה בפשט הגמ' לפנינו ואינם עולים בקנה אחד עם פירושי שאר הראשונים.

מערכה יד. מחשבין מעבודה לעבודה (ט,ב-י,א)

הדם היא המכפרת. נמצא, שבמחשבות אלו יתכן שאדם עוסק בעבודה מסוימת וחושב על עבודה אחרת ובכך נפסל הקרבן.

הסוגיה כאן עוסקת במחשבה שלא לשמו: הכל מודים שתוכן המחשבה הפוסלת הוא עשיית אחת מארבע עבודות הדם שלא לשמן. השאלה היא האם יש התאמה בין זמן המחשבה לבין תוכן המחשבה: האם השוחט חטאת, וחושב באותה שעה על עבודה אחרת לעשותה לשם קרבן אחר, פוסל את הקרבן.

לסוגיה זו השלכה גם לגבי שחיטת חולין, על פי ההלכה שהשוחט לשם עבודה זרה – שחיטתו פסולה (משנה חולין לט,ב). ממילא מתעוררת השאלה: מה דינה של שחיטה

שמה יש לבאר בדרך זו: לשון רבא (ג,ב; ז,א): "חטאת ששחטה על מי שמחויב חטאת – פסולה, על מי שמחויב עולה – כשרה". מכך שהכשיר בעולה דווקא ניתן לשמוע שכל המחויב חטאת כלשהי הרי זה "חברו דומיא דידיה" (ולא כרש"י, שפירש "על מי שמחויב חטאת" בחטאת דם בלבד). ומכיוון שסתמא דגמ' מביאה כך את דברי רבא, יש לדחות מפניה את דברי רב אחא בריה דרבא הסובר שאביו חילק בזה בין מיני החטאות. אמנם הרמב"ם עצמו פסק כרב אחא בעניין שינוי קודש, אבל לא משום שאנו סוברים שרבא עצמו סבר כמותו בשינוי קודש, אלא משום ש"הלכה כבתראי". כיוצא בזה כתב בערוך השולחן (קנ,ו-ז), שעל פי דברי רבא לעיל ז,א: "חטאת ששחטה על מי שאינו מחויב כלום – פסולה", מפני שמכפרת על חייבי עשה, הוא הדין לחטאת נזיר ומצורע וקרבן עולה ויורד⁸.

אלא שאם כן יש לתמוה על הגמ' כאן, שמקשה בפשטות "הני עולות נינהו", ומשמע ממנה שלא יתכן שמבוג יפסול בשוחט לשם המחויב חטאת נזיר ומצורע, וכיצד יתכן הדבר אם רבא אכן פוסל בהן? ועוד, שממהלך הגמ' "יתיב רבא... איתיביה רב משרשיא לרבא" וכו', משתמע שגם התירוץ

ארבעה מיני מחשבות פוסלות את הקרבן: מחשבה שלא לשמו, מחשבה שלא לשם בעליו, מחשבת חוץ לזמנו ("פיגול") ומחשבת חוץ למקומו. יש להבדיל בין זמן המחשבה לבין תוכן המחשבה. בכל מחשבות הפסול הללו, הזמן בו המחשבה פוסלת הוא זמן עשיית אחת מארבע עבודות הדם: שחיטה, קבלה הולכה וזריקה. לעומת זאת תוכן המחשבה הפוסלת משתנה בין המחשבות השונות: במחשבת חוץ לזמנו ומקומו, המחשבה הפוסלת היא מחשבה לזרוק את הדם או להקטיר או לאכול ממנו חוץ לזמנו או מקומו (עיין להלן מערכה יז). לגבי מחשבת שלא לשם בעליו, המחשבה הפוסלת היא לזרוק את הדם שלא לשם בעליו (וזהי הדעה המקובלת, עיין במערכה ה). שכן 'שינוי בעלים' הוא שינוי בהגדרת המתכפר בקרבן, וזריקת

⁸ "עולה". לדיון נרחב בקשר בין הסוגיות ובשיטת הרמב"ם בזה עיין לעיל מערכה ט. לפי מה שהתבאר שם בשיטת הרמב"ם, שחטאת שנשחטה לשם מי ש"אינו מחויב כלום" פסולה רק מחמת החשש שיש בידו עוון חטאת, נראה שאין לחוש לכך במי שחייב חטאת נזיר ומצורע וקרבן עולה ויורד, ולא כדברי בעל ערוך השולחן (עיין שם בנימוקים לחילוק בין "אינו מחויב כלום" לבין "מחויב עולה").

⁹ יתכן שהרמב"ם גרס כגרסה המופיעה בכמה כת"י: "פשיטא הני עולות נינהו", אותה מחק רש"י (ד"ה ופרכינן: "פשיטא לא גרסינן"). לפי גרסה זו הגמ' סוברת שהדבר פשוט שהשוחט לשם מי שמחויב חטאת נזיר ומצורע פוסל, ואפשר שהמילים "הני עולות נינהו" הם התירוץ, שקמ"ל שהחטאת פסולה אף על פי שחטאות אלו כעולות הן. אלא שלפי זה לא יובן ההמשך "אלא אי איתמר הכי איתמר", הן בסגנון, שמשמע שעד עכשיו היתה קושיה, והן בתוכן: מה גרם לגמ' להפוך את דעתה ולומר שעל המחויב חטאת כנחשון כשרה?

דמתני לה הכי". נראה שכוונתו כן: החילוקים בדעת רבא בעניין שינוי בעלים נאמרו רק על פי נוסחת רב אחא בריה דרבא בדבריו, אבל לנוסח הקודם, לפיו רבא דיבר רק על שינוי קודש (וזהו הנוסח שהכיר רב אשי, כמבואר בגמ'), בשינוי בעלים סבר רבא שאין לחלק כלל, וכל המחויב חטאת כלשהי הרי זה "חברו". אולם לא ברור מניין לנו שכך היתה דעת רבא, ומה הקשר בין "כולהו לפסולא" בשינוי קודש, הנלמד מפסוק מיוחד, לבין שינוי בעלים?

בזבחי אפרים הלך גם כן בדרך זו שלרמב"ם כל החטאות פוסלות, וברר לו דרך מחודשת בהסברת הדבר, שלדינא יש לדרוש "זאת תורת החטאת" לדמות כל החטאות זו לזו לעניין שינוי בעלים, עיין שם באריכות.

⁸ אכן, בשטמ"ק שם אות ח סבר שהלכה זו שכפרה על עשה נקראת "מחויב כפרה כמותו" מוכיחה שהוא הדין במטמא מקדש (אך לא הזכיר חטאת נזיר ומצורע), ומכיוון שסבר שלא תיתכן סתירה בין הסוגיות – הכריח כגרסה השניה בגמ' שם:

מציעה אפשרות שדינו של ר' יוחנן נאמר במשנה שם (נט,ב), המקבילה למשנה כאן יג,א): "הפסח ששחטו... לשמו ושלא לשמו... פסול", שהכוונה ששחטו לשמו על מנת לזרוק דמו שלא לשמו.

הלכה כר' יוחנן (רמב"ם הל' פסולי המוקדשין טו,י; שולחן ערוך יו"ד סי' ד ס"א, לעניין שחיטת חולין לשם עבודה זרה), על פי הכלל שהלכה כמותו לגבי ריש לקיש (יבמות לו,א), ובפרט שכך נקטו אחרוני האמוראים במסקנתם. יש להוסיף לכך, שבגמ' בחולין (לט,ב) מובאת ברייתא כר' יוחנן בעניין שחיטה לשם עבודה זרה (עיין זבח תודה)⁴.

גדר מחשבה מעבודה לעבודה

באחרונים דנו בהרחבה בשאלה האם השוחט על מנת לזרוק שלא לשמו נחשב כשוחט שלא לשמו, או שמחשבתו בשחיטה גורמת שבהגיע הזריקה ייחשב כזורק שלא לשמו⁵.

הגרי"ז מאריך להוכיח שגדר הפסול הוא שנחשב כשוחט שלא לשמו: כך משתמע מהראיה מפיגול, שכן בשוחט על מנת לזרוק חוץ לזמנו אין זה פסול בזריקה, שהרי אילו היה חושב כך בזריקה עצמה – אין ממש במחשבתו (עיין רש"י ד"ה הריני שוחטו חוץ למקומו: "דהא חזינן דבמקומו הוא שוחטו"), אלא הפסול בשחיטה, שאותה עשה במחשבת חוץ לזמנו, והוא הדין לכאן. עוד משתמע כך מהדימוי לשוחט על מנת לזרוק או להקטיר לעבודה זרה, והרי שם אין דין שמחשבת עבודה זרה בזריקה אוסרת את הבהמה, אלא מעשה השחיטה במחשבה זו הוא האוסר.

הרמב"ם (הל' פסוהמ"ק טו,י) כותב אחרת: "שחטה לשמה וחשב בשעת השחיטה לזרוק דמה שלא לשמה הרי זו פסולה לפי שמחשבין מעבודה לעבודה, וזאת המחשבה שחשב בשעת השחיטה כאילו חשבה בשעת זריקה ולפיכך פסולה".

במקדש דוד (קונטרס מענייני קדשים סי' ד,ג, וכעין זה גם בקרן אורה) כותב ששאלה זו תלויה במחלוקת אמוראים בירושלמי (פסחים פ"ה ה"ב): ר' בא הסביר את טעמו של ר' יוחנן: "נעשה משעה ראשונה כשוחטו לשמו ושלא לשמו", ולדעתו הפסול משום שהוא כחושב בשחיטה. לעומתו ר' יודן הסביר: "כל שאילו יבוא לאותה העבודה ואינו מחשב לה – מחשב הוא מעבודה אחרת לה", כלומר, כל עבודה שאילו היה חושב בשעת עשייתה היה פוסל – פוסל גם

מתוך כוונה לעשות בהמשך פעולה לשם עבודה זרה? בהתאם לכך, קיימת סוגיה מקבילה במסכת חולין (לט,א).

מחלוקת האמוראים ומקורותיה

דעת ר' יוחנן ש"מחשבין מעבודה לעבודה", ולפיכך השוחט קרבן לשמו' על מנת לזרוק את דמו שלא לשמו – פוסל. הגמ' אומרת תחילה שהמקור לדבריו הוא לימוד ממחשבת פיגול, בה השוחט על מנת לזרוק חוץ לזמנו מפגל, כאמור. לאחר מכן מובאת דעתם של שלושה אמוראים על המקור לדין זה: רב ירמיה נוקט שהמקור הוא מקל וחומר מפיגול (שבו מחשבה על השחיטה עצמה אינה מפגלת, ואילו השוחט על מנת לזרוק חוץ לזמנו פיגול, וקל וחומר למחשבת שלא לשמו, שבה מחשבה על השחיטה עצמה פוסלת), והגמ' דוחה את הקל וחומר, שכן מחשבת חוץ לזמנו חמורה יותר, שהאוכל מבשר הפיגול חייב כרת². רבא בר אהילאי לומד ממחשבת חוץ למקומו, שאין בה כרת, ואף זאת דוחה הגמ', שמחשבת חוץ למקומו חמורה יותר משלא לשמו, שכן היא פוסלת בכל הזבחים. לבסוף רב אשי לומד ממחשבת שינוי בעלים³. יתכן שיש הבדל להלכה בין מקורות אלו לעניין היקפו של הדין, כדלהלן.

דעת ריש לקיש ש"אין מחשבין מעבודה לעבודה", והשוחט על מנת לזרוק שלא לשמו – כשר. רש"י (ד"ה אין מחשבין) מסביר מדוע לדעתו מסברה אין ללמוד מפיגול: בפיגול המחשבה הפוסלת היא התכנון העתידי להאכיל לאדם והמזבח חוץ לזמנם, ולכן במהותה הרי זו מחשבה מעבודה אחת על עבודה אחרת (ואפילו מחשבה על הקטרה פוסלת, למרות שהחושב בזמן ההקטרה אינו מפגל). לעומת זאת במחשבת שלא לשמו מהות הפסול היא שהכהן עושה את עבודתו שלא לשמן, ועל כן מסתבר שרק מחשבה בשעת הפסול.

ר' אילא מסייע לדעה זו מן הכתובים: הוצרך הכתוב ללמד שמחשבה פוסלת בזריקה, ולא הסתפק בכך שנלמד זאת מעבודות אחרות (שחיטה וקבלה), כדי לחדש שמחשבה על הזריקה פוסלת רק בשעת הזריקה עצמה (ור' יוחנן ידחה, שהזריקה נכתבה מפני שלא ניתן היה ללמוד את דינה משאר העבודות).

בהמשך מובאת מחלוקתם של אמוראי בבל בשאלה זו: רב נחמן סבר כר' יוחנן, ואילו רבה (שטמ"ק: רבא) סבר כריש לקיש, וחזר בו מכח סברת רב אשי. הגמ' בפסחים (ס,א)

מערכה ה, שאולי לדעתם יש שינוי בעלים בשחיטה עצמה, ושם הערה 12.

4. הגמ' שם לט,א, לגרסת רש"י, אף מעלה אפשרות שריש לקיש עצמו חזר בו לעניין מחשבת שלא לשמה בקדשים, מכח ברייתא שם; אך גרסת רבנו חננאל שונה, עיין רמב"ן שם.

5. דיון נרחב על כך בחידושי הגרי"ז, במקדש דוד (קונטרס מענייני קדשים סי' ד,ג), בחמדת דניאל, ועוד. בחמדת דניאל מסביר שעל פי שני צדדי הספק משתנה ההבנה המדויקת בפשט המושג "מחשבין מעבודה לעבודה": מחשבין מעבודת הזריקה על עבודת השחיטה, או מחשבין מעבודת השחיטה על עבודת הזריקה.

1. מלשון הגמ' "שחטה לשמה" ניתן להבין שהיתה מחשבתו בפועל לשמה, ואם לא – אפשר שמחשבתו לזרוק שלא לשמה מגלה על כל מעשיו, שגם שחיטתו אינה לשמה. ברם, רש"י מפרש: "שחטה לשמה – שלא חיטב על השחיטה, אלא על הזריקה חיטב בשעת שחיטה", ומשמע שרוצה לומר שבשעת השחיטה לא חשב כלל על השחיטה, ובכל זאת כשר לדעת ריש לקיש, מפני שסתמו לשמו (ראש המזבח).
2. באבן האזל (הל' פסוהמ"ק טו,י) מסביר, שדברי הגמ' בתחילת הסוגיה "לפינן ממחשבת פיגול" אינם קל וחומר, אלא סברה ודמיון כללי לפיגול, שמצינו בו שמועילה מחשבה מעבודה לעבודה, וסברה זו לא נפרכת מהפירכה לקל וחומר.
3. להסבר אפשרי מדוע האמוראים שקדמו לו לא למדו משינוי בעלים עיין

“אם כמה שנדרת עשית – יהא נדר, ואם לאו – נדבה יהא”, וגם החושב בשחיטה על מנת לזרוק שלא לשמו – אין זה כפי שנדר.

בשאר עבודות: קבלה הולכה והקטרה

הגמ' מציינת את השוחט על מנת לזרוק, ודנו ראשונים ואחרונים על שאר העבודות. תוס' (ד"ה מחשבין) כותבים, שהשוחט על מנת לקבל שלא לשמו – כשר, שכן על פי הלימוד מפיגול אין ראיה לפסול בקבלה, שהרי מחשבה עליה אינה מפגלת (ראה להלן מערכה יז). כמו כן על פי הלימוד משינוי בעלים, שהרי אינו אלא בזריקת הדם. לעומת זאת, המקבל או מוליך על מנת לזרוק – פוסל, על פי שני הלימודים (משנה למלך הל' פסוהמ"ק טו,י).

בליקוטי הלכות (זבח תודה ד"ה מחשבין) פקפק בטעמם הראשון של תוס': על פי ההשוואה לפיגול ראוי לומר "דון מינה ואוקי באתרה", וכשם שבפיגול המחשבה מעבודה לעבודה מועילה בזריקה והקטרה – כך תועיל מחשבת שלא לשמו במה שראוי בה, ואפילו בקבלה (מאידך כתב, שעל פי מסקנת רב אשי שלומד מקל וחומר משינוי בעלים – יש לומר "דיו לבא מן הדין להיות כנדון" ולהגביל זאת לחושב על הזריקה בלבד). גם בקרן אורה צידד ששחיטה על מנת לקבל שלא לשמו פוסלת, על פי דברי הרמב"ם הנ"ל שהשוחט על מנת לזרוק דינו כחושב בזריקה, ואם כן הוא הדין בקבלה, שמכיוון שהחושב בה פוסל – אף החושב עליה פוסל. כדעה זו מפורש במאירי בחולין (לח,ב), הכותב: "שאם שחטה במחשבה שיקבל דמה שלא לשמה או יוליכנה למזבח שלא לשמה או יזרוק דמה שלא לשמה – נפסל הזבח"⁷, וכן בר"י מלוניל שם (מובא ב'כנסת הראשונים' אות ריב).

באשר לשוחט על מנת להקטיר שלא לשמו, אף זה תלוי לכאורה בטעמים השונים לדינו של ר' יוחנן: על פי ההשוואה לפיגול – ראוי שיפסול, דומיא דשוחט על מנת להקטיר חוץ לזמנו; ועל פי ההשוואה לשינוי בעלים – אינו אלא בחושב על הזריקה (חיבת הקודש). אולם במשנה למלך (הל' פסוהמ"ק טו,א) נקט בפשטות שהשוחט על מנת להקטיר כשר, וביאר רבי עקיבא איגר טעמו, שלגבי החושב על הקטרה אין ללמוד מפיגול, משום שהחושב בהקטרה עצמה שלא לשמה לא פוסל, ולכן לא שייך שהחושב לעשותה שלא לשמה יפסול (דומיא דתוס' ד"ה מקום, בעניין שוחט על מנת לזרוק שלא לאוכליו בפסח). לעומת זאת, ר"י מלוניל בחולין הנ"ל כותב במפורש שאף השוחט על מנת להקטיר שלא לשמו פוסל.

בירושלמי (פסחים פ"ה ה"ב) נאמר משפט הנוגע לעניינו: "אמר רבי יוסי (האמורא): מן תרתין מילין לא דמיא מחשבת

אילו חשב עליה בעבודה אחרת, ומכאן שלדעתו הרי זה מחשב בזריקה⁶.

בשאר הקרבנות חוץ מחטאת ופסח

האחרונים דנים בשאלה, האם המחלוקת על מחשבה מעבודה לעבודה היא רק בפסח ובחטאת, לעניין שיפסלו, או גם לעניין שאר הקדשים, לעניין שלא יעלו לבעלים לשם חובה.

בגמ' כאן נוקט ר' יוחנן לשון "פסולה", ומשמע שמדובר על פסח וחטאת. גם הראיה ממחשבת חוץ למקומו היא לעניין הפסול בפסח וחטאת (שהרי לעניין שאר הקרבנות ניתן לפרוק: מה למחשבת חוץ למקומו שכן פוסלת), וכך משמע מפירכת רב אשי: "מה לחוץ למקומו שכן נוהג בכל הזבחים, תאמר בשלא לשמו שאינו נוהג אלא בפסח וחטאת" (יכהן פאר; אך עיין 'שינון הש"ס'). מאידך, מראיתו של רב אשי עצמו משינוי בעלים, הנוהג בכל הקרבנות לעניין שלא עלו לשם חובה, משתמע שהוא הדין לשינוי השם בשאר קרבנות. כמו כן משתמע מהראיה לדעת ריש לקיש מייטור הכתוב על מחשבה שלא לשמו בזריקה, שנאמרה לגבי שלמים (כלשון הגמ'): "השתא מיהא בשלמים קיימין". ונראה אפוא שיש ללמוד משלמים על פסח וחטאת, ובכל קרבן כעניינו, לעניין פסול או שלא עלו לבעלים (מראה כהן, וכך נקטו בקרן אורה לקמן יג,א ובליקוטי הלכות).

רש"י בחולין (לט,א ד"ה שחטה לשמה) כותב: "בחטאת מיירי, דכל שאר זבחים כשרין שלא לשמן, אבל חטאת...". נחלקו אחרונים בפירושו: יש אומרים שדעתו שהמחלוקת מוסבת על חטאת ופסח בלבד (יכהן פאר); ויש אומרים שכוונתו שלשון "פסולה" שייכת רק בחטאת ופסח, אבל הוא הדין לכל הזבחים לעניין לצאת ידי חובה (מראה כהן). כיוצא בזה יש לדון על דעת הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין טו,י), שהביא את הדין לגבי חטאת בלבד.

בשפת אמת סובר שהדבר תלוי בלימודים השונים לדין זה: הלימוד מפיגול מוקשה לכאורה, שכן בפיגול יש מחשבה לעשות מעשה איסור, וכיצד ניתן ללמוד ממנה על מחשבה לחשוב? ויש להשיב, שהשוחט על מנת לזרוק במחשבת פסול מתכוון לעשות מעשה של עבודה פסולה, ובוזה הוא דומה לפיגול. וממילא יש לומר, שבשאר הקרבנות, שעבודתו כשרה, אין מחשבתו לחשוב פוגמת כלל. מאידך, על פי הלימוד משינוי בעלים הוא הדין למחשבת שלא לשמו לעניין שלא יעלה לשם חובה.

בעל 'דם זבחים' מעלה אפשרות הפוכה: אפילו ריש לקיש מודה שלא עלו לשם חובה, ומחלוקתם רק בפסול הפסח והחטאת. טעמו של דבר על פי הדרשה (לעיל ב,ב):

7. אך עיין בהערת מהדיר המאירי מס' 378, שמשמע ממנו שדעתו שאפילו פיגול קיים בכהאי גוונא, כשיטת כמה ראשונים שם, ראה להלן מערכה יז, ואם כן פשוט שהוא הדין לשלא לשמו.

6. במקדש דוד הסביר לפי זה את המשך הירושלמי: "מאי נפיק מביניהון" וכו', שהתקשו בו המפרשים, שהכוונה לנפקא מינה בין שתי דעות אלו, בשאלה האם השוחט על מנת לזרוק שלא לשמו נחשב כעוקר כבר משעת השחיטה, עיין שם.

משמע שהפגם הוא בזריקה, ויש אומרים שהדבר שנוי במחלוקת בירושלמי.

כשם שמחשבתו מועילה לפסול בפסח ובחטאת – כך היא מועילה בשאר הקדשים שלא יעלו לבעליהם (רוב האחרונים, על פי ההשוואה לשינוי בעלים).

דעת תוס' שהשוחט על מנת לקבל שלא לשמה – כשר, כשם שמחשבה זו אינה מועילה בפיגול ובישנוי בעלים, והמאירי חולק בדבר, שכשם שבקבלה עצמה מועילה מחשבת שלא לשמה – כך גם בשוחט על מנת לקבל שלא לשמה.

בשוחט על מנת להקטיר שלא לשמה נקטו רוב האחרונים שאינו פוסל, וכן מפורש בירושלמי, והר"י מלוניל חולק בדבר.

פיגול למחשבת פסול: אילו שחטו לשמו לקבל דמו שלא לשמו – שמא אינו כשר? שחטו שלא לשמו לקבל דמו לשמו – פסול. פירושים שונים נאמרו על משפט זה, ההפוכים במסקנתם⁸. עוד נאמר שם: "אילו שחטו שלא לשמו להקטיר אימוריו לשמו שמא אינו פיגול?! שחטו לשמו להקטיר אימוריו שלא לשמו – כשר", כדעת המשנה למלך.

סיכום

לדעת ר' יוחנן, והלכה כמותו, העושה עבודה וחושב בה לעשות עבודה אחרת שלא לשמה, כגון השוחט על מנת לזרוק שלא לשמה – פסול, כפי שמצאנו במחשבת פיגול ובמחשבת שינוי בעלים. הדעה המקובלת באחרונים היא, שהפסול משום שהשחיטה נחשבת כשלא לשמה. ברמב"ם

מערכה טו. הפסח שנשחט בערב פסח בשחרית שלא לשמו (יא,ב-יב,א)

שלא לשמו – רבי יהושע מכשיר כאילו נשחט בשלושה עשר (דהיינו שלא בזמנו); בן בתירא¹ פוסל כאילו נשחט בין הערביים. שני טעמים נאמרו בגמ' לדעת בן בתירא: רבי אושעיא מפרש, שלדעתו כל היום של ארבעה עשר בניסן ראוי להקרב הפסח, ולא רק אחר חצות, ומה שנאמר בתורה: "ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים" (שמות יב,ו) פירושו: ביום שבין שני ערבים, ליל י"ד וליל ט"ו. לפיכך פסל את הפסח שלא לשמו בשחרית, כדין פסח בזמנו שלא לשמו. לפי זה, המחלוקת מוסבת גם על פסח שנשחט לשמו, שכן בתירא מכשירו, ונקטה המשנה "שלא לשמו" להשמיע רבותא בדעת ר' יהושע². ר' יוחנן מפרש אחרת: בן בתירא סובר כדעה המקובלת, ש"בין הערביים"

בברייתא לעיל (ח,ב) נאמר, שקרבן פסח בזמנו, אם נשחט לשמו – כשר, ושלא לשמו – פסול; ואילו קרבן פסח בשאר ימות השנה דינו הפוך: אם נשחט לשמו – פסול, שכן זהו קרבן פסח שלא בזמנו, ואם נשחט שלא לשמו – כשר, שכן כשנשחט שלא לשמו נעקר ממנו שם פסח ודינו כשלמים.

הסוגיה כאן דנה בשוחט את הפסח בבוקר ערב פסח, לשמו או שלא לשמו, האם דינו כשאר ימות השנה.

מחלוקת התנאים וטעמיה

המשנה אומרת: "הפסח ששחטו בשחרית בארבעה עשר

בר' שמעון: כך היה ר' יהודה בן בתירא אומר בכל הפסולין" (אך בגמ' מנחות ו,ב לא "ר' יהודה"). עוד מצינו בגמ' בבבא מציעא (נח,ב): "רבי יהודה בן בתירא אומר: אף המוכר סוס וסיף וחיטום במלחמה אין להם אונאה", ולאורה הדברים מתאימים לשיטת "בן בתירא" שהתיר מכירת סוס לגויים. ובירושלמי (פסחים פ"ד ה"ג) נאמר במפורש על עניין זה: "בן בתירא מתיר בסוס. לא אמר ר' יודה אלא בסוס זכר" (ובמקבילה בירושלמי ע"ז פ"א ה"ו: "לא אמר בן בתירא"). עוד מצינו הקבלה בין ר' יהודה בן בתירא בבבלי יומא ו,א לבין "בן בתירא" שתמא בירושלמי ביומא פ"א ה"א. נראה, אפוא, שאין כוונת הגמ' בתענית לומר שכל "בן בתירא" הוא ר' יהושע, אלא רק את זו האמורה שם הוכחה להעמיד כך (ובירושלמי בתענית פ"א ה"ב מובאת גם הברייתא בתענית בשם ר' יהודה בן בתירא). וכך נקט ב'הליכות אלי' (לר' שלמה אלגזי, סימן קפז), שהגמ' שם העמידה כך מדוחק, ובסתמא הוא ר' יהודה (אבל בספרו "בין שמועה" על הליכות עולם, סוף שער ראשון, נקט ר' שלמה אלגזי כדעת הרמב"ם).

עדיין יש לדון איזה ר' יהודה בן בתירא הוא האומר כאן, שכן מצינו שהיו לפחות שני תנאים בשם זה, האחד בזמן הבית (פסחים דף ג,ב) והשני מתלמידי ר' עקיבא (תוספתא נזיר פ"ה ה"ג, שדן עם ר' מאיר), ובזבחי אפרים כאן הסתפק בזה.

2. לכאורה עדיף היה להשמיע כח דהיתרא של בן בתירא, וכנראה משום שאין הלכה כמותו העדיפה המשנה להשמיע את דעת ר' יהושע (עיי' תוס' ד"ה הגה א'). בירושלמי בפסחים פ"ד ה"ו אומר ר' אלעזר בשם ר' אושעיא שלדעת חכמים במשנה שם כל היום של ערב פסח אסור במלאכה על פי הכתוב: "בארבעה עשר יום לחודש פסח לה" (במדבר כח,טז), ממנו משמע שכל היום הוא "יום פסח". יש שפירש שר' אושעיא לשיטתו כאן (חיבת הקודש כאן).

8. בפני משה פירש את המשפט כפשטות הלשון, על שלא לשמו, והרישא כדברי תוס', שהשוחט על מנת לקבל שלא לשמו כשר, והסיפא עוסקת במצב הפוך, ששחט שלא לשמו על מנת לקבל לשמו, ופסול מפני שהשחיטה היתה שלא לשמו. הקושי בפירוש זה הוא, שהמשפט נועד להדגים את החילוק בין פיגול לפסול (בדומה למשפט הבא על הקטרה), ופיגול מאן דכר שמה? לפיכך פירש בקרן אורה, ש"שחטו לשמו לקבל דמו שלא לשמו" פירושו – לקבל דמו חוץ לזמנו, וכשר מפני שמחשבה על הקבלה אינה מפגלת, ואילו בסיפא הגיה: "שחטו לשמו לקבל דמו שלא לשמו פסול", וזה במחשבת שלא לשמו ממש, ופסול שלא כדברי תוס', וזהו החילוק בין פיגול לפסול.

1. זהותו של "בן בתירא": הגמ' בתענית (ג,א) מביאה ברייתא ובה דברי "בן בתירא", והגמ' מקשה על סתירה בינה לבין ברייתא אחרת בשם ר' יהודה בן בתירא, ולפיכך העמידה: "תהא בר' יהושע בן בתירא", ומסבירה שנקרא סתם "בן בתירא" בטרם נסמך. הרמב"ם בהקדמתו למשנה (פרק ששי) כתב שסתם "בן בתירא" הוא ר' יהושע בן בתירא, ומקורו בגמ' בתענית (ספר יוחסין, ערך בן בתירא).

אולם רש"י ותוספות (פסחים קח,א ד"ה נימא) והרמב"ן (מלחמות ה' סוף פסחים סוף פרק שלישי) והאור זרוע (הל' פסחים ס' רכב) כתבו שכן בתירא שבמשנתנו הוא רבי יהודה בן בתירא, וכך מצינו בעוד ראשונים לגבי משניות אחרות בהן נזכר "בן בתירא" סתם (ספר התרומה הל' שבת ס' רמה ורא"ש שבת פ"ו ס' יג, לגבי המשנה בשבת פט"ז מ"א ומ"ג; סמ"ג לאוין סה לגבי המשנה בעבודה זרה פ"א מ"ו: "בן בתירא מתיר בסוס"). כמה ראיות לדבר: במשנה במנחות פ"א מ"ב: "קמץ בשמאל – פסל, בן בתירא אומר: יחזיר ויחזור ויקמץ בימין", ובתוספתא שם (פ"א ה"ט): "קמץ בשמאל – פסול. בן בתירא אומר: יחזיר ויחזור ויקמץ בימין. אמר ר' אלעזר